
**XIX. YÜZYILIN SONLARINDA SİVAS VİLAYETİNDE
ERMENİLERİN FAALİYETLERİ VE ALINMASI DÜŞÜNÜLEN
TEDBİRLER VE MEHMET ALİ BİN ABDULLAH SELİM'İN
LAYİHASI.**

**THE ARMENIAN ACTIVITES IN THE CITY OF SIVAS AT THE
END OF THE XIXth CENTURY AND THE PRECAUTIONS BEING
THOUGHT AND THE PROPOSED LAW OF MEHMET ALI BIN
ABDULLAH SELIM.**

Hüseyin BULUT*
Nurettin BİROL**

ÖZET

Osmanlı Devleti'nde Ermeni meselesinin doğuşu, özellikle Sivas çevresindeki yayılışı ile bu meselenin çözümü için devrin ileri gelen devlet adamlarının Osmanlı Hükümetine sundukları raporlar ve raporların Ermeni meselesinin çözümü üzerindeki yeterliliklerinin incelenmesi.

Anahtar kelimeler: Sivas, Berlin Antlaşması, Layihalar, Ermeni komitaları, Bab-ı Âli

ABSTRACT

The reports which were presented to the Ottoman State by the important Statesmen in that period to salve this problem with its spreading especially in Sivas and its surrounding, the exposing of the Armenian Matter in The Ottoman State, and the investigation of the sufficiency on the solution of the Armenian Matter of them.

Key Words: Sivas, The Berlin Pact, The Armenian Revolutionary Committee, Bab-ı Âli, The proposed Laws.

* Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi Erzincan Eğitim Fakültesi, İlköğretim Bölüm Bşk.,
e-mail: hbulut24@gmail.com

** Atatürk Üniversitesi Erzincan Eğitim Fakültesi, İlköğretim Bölümü, Sosyal Bilgiler Ana-
bilim Dalı Öğretim Üyesi; e-mail: nbirol058@hotmail.com

GİRİŞ

Sivas, XIX.yy'da Anadolu'nun en büyük vilâyetlerinden olup kuzeyinde Trabzon, doğusunda Erzurum, güney-doğusunda Mamûratü'l-aziz, güneyinde Halep ve Adana, batısında Ankara, kuzey-batısında Kastamonu vilâyetleriyle çevrilidir (Sami 1311 s.2794; Tevfik 1318, s. 386). 1864'de kabul edilen Teşkil-i Vilayet Nizamnamesi'ne göre kurulan Sivas vilâyeti; Sivas, Amasya, Tokat ve Şark-î Karahisar sancaklarına ayrılmış (Darkot 1971, s. 386), toplam yüzölçümü 83.700 kilometrekaredir (Cuiet 1892, s.613; Sami 1311, s.2794).

Osmanlı Devleti'nin 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'na kadar bir Ermeni meselesi olmadığı gibi, Ermeniler devletin sadık bir teb'asıdır. Bu bakımdan Osmanlı Ermenilerine "millet-i sadıka" olarak bakılmıştır. Osmanlı Ermenilerin küçük çaptaki sıkıntıları kendi aralarında ortaya çıkan, mezhep farklılıklarından kaynaklanmış olup Osmanlı tebeası ve yönetimiyle bir anlaşmazlıkları olmamıştır (Ökte 1989 s.XIV). Ermeniler, Osmanlı Devleti'nin her vilayetinde bulunmakla birlikte, Anadolu'nun doğusunda ve güney doğusunda diğer yerlere göre toplu halde bulunuyorlardı. Fakat Ermeni nüfusu hiçbir Osmanlı yerleşim yerinde, Türk nüfusundan fazla değildi. (Karal 1983, s.126). Sivas vilayetinin, 1894'deki nüfusu 1.100.000 kişi olup, bu nüfusun 140.000'ini Ermeniler oluşturmaktaydı. Sivas'ta azınlıkta olan Ermeniler, toplu yaşamaları ve teşkilatlı olmaları, ilde onları güçlü kılıyordu. Ermenilerin Sivas vilayetinde toplu ve teşkilatlı oldukları yerler Sivas'a bağlı birkaç köy ile Merzifon, Tokat, Amasya Hacıköy ve Köprü kasabalarıdır (BOA., Y.PRK. 31/83).

XIX. yüzyılın sonlarında, Sivas vilayeti gibi diğer birkaç vilayet dışında teşkilatlı hareket eden Ermeniler arasında genel anlamda bir birlik yoktur. Ermeniler arasındaki bu kopukluğun temel sebebini mezhep ayrılıkları oluşturmaktaydı. Bu mezhepler Gregoriyen, Katolik ve Protestan Kiliseleri etrafında toplanmıştı. Ancak Ermenilerin çoğunluğu, Gregorien Kilisesi'ne bağlıydı. Bundan sonra Ermeni Katolik Kilisesi gelmekteydi. Ermeni Protestan Kilisesi'ne gelince, XIX. yüzyılın ilk yarısında kurulduğu için henüz gelişme safhasındaydı (Karal 1983, s.126-127). Yine aynı yüzyılın sonlarında Cuiet'e göre Sivas Vilâyeti'nin genelinde 129 500 Gregoriyen, 30 500 Katolik ve 10 500 Protestan Ermeni bulunmaktaydı (Cuiet 1892, s. 618).

Ermeni meselesinin ortaya çıkışı

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda fanatik Rus Ermenilerinin tahrikiyle bir Ermeni meselesi meydana geldi. Bu tahrik zamanla çeşitli şekille-

re girmek suretiyle gelişip Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına kadar sürdü (Karal, s.126). 3 Mart 1878 tarihinde imzalanan Ayastefanos Antlaşması ile, ilk defa Rusya tarafından siyasî gündeme sokulan Ermeni meselesi, 13 Temmuz 1878 tarihli Berlin Antlaşması ile milletlerarası bir mesele haline geldi (Berlin Kongresi, H.1298, s.271-282; Osman Nuri H.1327, s.818-819; M. Celaleddin Paşa, s.578 vd.). Ayastefanos Antlaşması'nın 16. ve Berlin Antlaşması'nın 61. maddelerinde Bâb-ı Âli Anadolu'nun Ermenilerle meskûn vilâyetlerinde "ıslahat" icrasıyla mükellef tutulmuştur. (Vilâyet-i sitte denilen bu altı vilâyet: Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Mamuretü'l-Aziz (Harput) ve Sivas). Avrupa devletlerinin nazarında Türkiye'de "ıslahat" yapılması demek, herhangi bir Hıristiyan unsurun muhtariyetini temin edecek müesseselerin ve imtiyazların azınlıklar lehine yapılandırılması demektir. Lübnan'da, Sisam'da, Girit'te, Şark-î Rumeli'de, Bulgaristan'da yapılan ıslahat hep bu mahiyettedir. Fakat arada büyük fark vardır; Bu yerlerde Müslümanlar ekalliyette bulunmalarına rağmen, Anadolu'nun her tarafında çoğunluktaydılar. Ayrıca, Avrupalıların ıslahat yaptığı yerlerde, Osmanlı Devleti'ndeki gibi kurumlaşmanın olmaması, Avrupâi müeyyidelerin hayata geçirilmesini kolaylaştırmıştır. Avrupa Devletlerinin ve Ermeni Komitalarının da düşünmedikleri veyahut düşünmek istemedikleri en mühim nokta işte budur.

Ermenilerin çıkardıkları olaylar ve isyanların en önemli sebeplerinden biri de dışarıdan desteklenen misyonerlerin faaliyetleridir. Bunlar için içte ve dışta propagandalar yapıyorlardı, Ermeni Kilisesi ve misyonerlerce desteklenen gizli ve açık cemiyetler kurmaya başlamışlardır (Kodaman,1987.s.136). Ülkemiz ve Yakın Doğu, çeşitli adlar altında (din adamı, öğretmen, teknisyen, doktor, barış gönüllüsü, vs. gibi) gelen Amerikan misyonerleriyle doldu (Tozlu 1991, s.72; Kocabaşoğlu 1989). Misyonerler gerek Ermeni Komitalarının kuruluşlarında, gerek isyanların çıkmasında önemli rol oynamaktaydılar. Nitekim, isyanların çıkmasından önce veya isyanlardan sonra Osmanlı vilâyetlerden Bâb-ı Âli'ye gelen raporlarda, misyonerlerin faaliyetlerinden geniş şekilde söz ediliyordu (Küçük 1984, s.100). Bu raporlardan anlaşıldığına göre Anadolu'daki misyonerler siyasî ajanların birer haber toplama elemanı gibi hareket ediyorlardı (BOA. O.B.E. XXVII 1991, s.XXXIV).

Osmanlı Hükümeti adına bölgede incelemeler yapan Mehmet Ali bin Abdullah Selim'in 1893-94 tarihli raporunda belirttiği gibi; "*Memleket içerisinde yaşayan tebaa-i sadıka olan Ermeniler her türlü huzur ve rahata sahiptirler. Ancak bunların huzurunu bozmak maksadıyla birkaç senedir bazı yerlerde Cemiyet-i fesadiye kurulmuş, çeşitli vasıtalar ile ahalinin huzur ve rahatını kaçırmak için çalışmaktadırlar.*

Bu gibi kimselerin ve cemiyetlerin faaliyetlerinin önüne geçilmesi ve yok edilmeleri için çeşitli iradeler çıkarılmış ise de taşra memurlarının her yerde işi ciddiye aldıklarını kabul etmek imkânsızdır. Bu konuda şüpheler vardır (BOA Y.PRK., 31/83).

Sivas'ta olayların tırmanması ve tedbirler

Sivas'ta İlk olay 21 Ekim 1880 günü Hacı İskender Ağa adlı bir Ermeni'nin Sivas yakınlarında öldürülmesi üzerine 23 Ekim 1880 günü, valilik konağının önünde Ermenilerin, toplanıp gösteri yapmalarıyla başladı. Bu gösterilerde Ermeniler valilik konağına saldırıp cam ve çerçeveleri kırdılar. Ertesi gün hükümet kuvvetleri ele başları yakalayarak hapsedti. Daha sonra bunlar yargılanarak çeşitli hapis cezalarına çarptırıldılar.

Bundan sonra İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi ve Sivas Başkonsolosu Babıâli'ye baskı yaparak Sivas Valisi İsmail Hakkı Paşa ile Sivas Savcısı Mehmet Efendi'nin görevden alınmasını sağladılar (Şimşir 1986, s.85-93). Sonuç olarak Ermenilerin baskısına boyun eğilmiş ve Osmanlı Devleti Sivas'taki valiyi ve savcuyu feda etmişti.

Ermeniler 1890 yılındaki Kumkapı Gösterisi'nden sonra Anadolu'daki hazırlıklarına hız verdiler. Hınçak Komitesi'nin faaliyetini yöneten merkez Merzifon'du. Burası, "*Küçük Ermenistan İhtilâl Komitesi Merkezi*" adını taşıyordu. Komitanın reisi, Merzifon Amerikan Koleji'nde öğretmen Karabet Tomayan, sekreteri de yine aynı okulda öğretmen Ohannes Kayayan idi. Bunların her ikisi de Protestan Ermeni idiler. 1892-1893 yıllarında Kayseri, Develi, Yozgat, Çorum, Merzifon, Tenüs, Aziziye ve öteki bazı bölgeler Hınçak Komitesi'nin faaliyet alanıydı (Uras 1987, s.466). 1892 yılı yazında Ermeni teşkilatları adı geçen şehir ve kasabalardaki Ermenileri ayaklandırıp, Müslümanlar ile çatışmaya girmek ve daha sonra devlet güçlerinin müdahalesine maruz kalarak, Avrupa devletlerinin dikkatini çekerek bir dış müdahalenin zeminini hazırlamak yolunda çeşitli kararlar aldılar.

Merzifon ve buradaki komitanın diğer şubelerinde olaylar başlamadan evvel Osmanlı idarecileri Ermenilerin karışıklıklar çıkartmak için yaptıkları hazırlıkları tâkip ediyorlardı. 14 Aralık 1892 tarihinde Dâhiliye Nâzırı Halil Rıfat Paşa'nın Sadrazam'a sunduğu takirde özet olarak; "*Sivas ve Ankara'ya bağlı çeşitli kasaba, nahiye ve köylerde Hınçak Cemiyeti'nin şubelerinde ve Komitacıların ellerinde bir hayli cephane ve silâh bulunduğu; bunlar patlayıcı maddeler yapmaya başladıklarına dair haberler alındığı için, 12 Aralık 1892 tarihinde çıkan İrade-i Seniyye mucibince her hangi bir olayın çıkmaması için Sivas ve Ankara Vilâyetlerine gereken tebligâtın ya-*

pıldığı” (BOA. O.B.E. XII 1988, s. VII-IX) bildirmişti.

1893 yılı Ocak ayı başında, Amasya, Merzifon, Çorum, Tokat, Yozgat, Ankara, Kayseri ve Diyarbakır şehirleri binalarına ve ayrıca Merzifon Koleji duvarlarına Ermeni İhtilâl bildirileri yapıştırıldı. Bu bildirimlerle Bütün Orta Anadolu Ermenileri isyana çağırılıyordu. Bu ayaklanma teşebbüsünün arkasında Hınçak Komitesi ve Merzifon Amerikan Koleji vardı. Afişler muhtemelen Merzifon’daki kolejde basılmıştı (BOA Y. MTV., 74/14; Şimşir 1986, s.95). Bu hadiseden kısa bir süre sonra 1.800’e yakın Ermeni tutuklandı (Yerasimos 1980, s.388). Tutuklananlar arasında Merzifon Amerikan Kolejinde öğretmenlik yapan Tomayan ve Kayayan da vardı. Özellikle bu iki kişi, hareketin ele başları olarak mahkemeye sevk edildiler (Şimşir 1986, s.95). II. Abdülhamid pankart asma eylemi yüzünden çeşitli yerlerde tutuklanan Ermeniler için Nisan 1893 tarihinde genel af ilân etti (Küçük 1984, s.109; Gürün 1983, s.140; Yerasimos 1980, s.388). Ancak komitanın elebaşları ve cinayet işleyenler af kapsamı dışında bırakıldı. Ankara’da yargılanan Tomayan ve Kayayan adlı Ermeniler hareketin elebaşları olarak 21 Haziran 1893 günü idâm cezasına çarptırıldılar.

Bu olay İngiltere’de Osmanlılar aleyhinde büyük bir kampanyanın başlamasına neden oldu. “*Hıristiyan Ermenileri Savunma Komitesi*” kuruldu ve bu komita Londra’da mitingler tertip etti. İngiltere Başbakanı ünlü Türk düşmanı Gladstone Osmanlı Hükümeti’ne baskı yaptı. Bunlar serbest bırakılmazsa Mısır’ı tamamen Osmanlılardan koparacağı tehdidini savurdu. Bu tehdit ve şantaj karşısında II. Abdülhamit 4 Temmuz 1893 günü Tomayan ve Kayayan adlı komitacıları serbest bırakıp İngilizlere teslim etti, ve bunlar Londra’ya gittiler (Şimşir 1986, s.95-96).

Merzifon’daki Ermeni Komitesi tarafından tertip edilip Sivas ve Ankara’ya bağlı kaza, nahiye ve köylere kadar yayılan bu isyan teşebbüsünün bastırılması ileride Anadolu’nun muhtelif yerlerinde de bu tür isyanların hazırlanmasının sinyallerini veriyordu. Bunun üzerine II. Abdülhamid Ermeni meselesiyle ilgili olarak Sadrazam Cevat Paşa’nın başkanlığında Adliye ve Dâhiliye Nâzırlarının bulunduğu bir komisyonu çözüm yolları araştırması için vazifelendirdi. Bu komisyon ilk önce Dâhiliye Nezâreti Müsteşarı’nın başkanlığında bir araştırma komisyonu kurdurup gerekli bilgi ve malzemele-ri toplattırdı. Bu araştırma komisyonu mazbata hazırlayarak Sadrazam’ın başkanlığındaki komisyona takdim etti. Komisyon, bu raporları inceleyerek, Ankara ve Sivas çevresinde meydana gelen olayların tertipçilerinin Merzifon’daki Protestan Okulu’nun olduğunu ve bu okuldaki misyonerlerin buradan çıkarılarak yargılanmaları fikrinde birleşmişlerdir. Ayrıca bu tür olaylara meydan verilmemesi için on maddelik bir teklif paketi hazırladılar ve 26 Şu-

bat 1893 tarihinde de iradesini çıkarttılar. Komisyonun hazırlamış olduğu teklifler şöyleydi:

“1. Ankara, Sivas, Van, Bitlis, Erzurum, Mamuretü'l-Aziz, Trabzon, Adana ve Halep vilâyetlerinde bulunan valiler, mutasarrıflar, memurlar ve müstahdemler içerisinde yetersiz ve emniyetsiz olanların değiştirilmesi ve dirayetli idarecilerin tayini, ayrıca Protestan mektepleri bulunan kazalarda istihdam olunacak kaymakamların İngilizce veya Fransızca bilenlerden seçilmesi ve sürekli teftiş yapacak ikişer müfettişin adı geçen vilâyetlere tayin edilmesi.

2. Ermeni komita üyelerinin Yunanistan, Amerika, İngiltere ve Kafkasya bölgesi gibi ecnebî memleketlerdeki komitalarla, kimler vasıtasıyla ne şekilde haberleştiklerinin, bunların kimler olduğunun belirlenmesi için sefarethanelere bağlı memurlar tarafından tâkip ve tespit edilmeleri; bunun için de emniyetli olmayan memurların derhal değiştirilmeleri.

3. Çeşitli silâh ve patlayıcı maddeler ile zararlı fikirler içeren gazete, dergi ve kitapların ülkeye girişine mâni olmak için gümrük kapılarını ıslah etmek, buraları zaptiyelerle güçlendirmek ve ecnebî postalarının lağv edilmesi çarelerini araştırmak.

4. Pasaport memurlarının vazifelerinin gerektirdiği şekilde dikkatli olmaları ve bu yolda suistimali görülenlerin derhal azli ve haklarında kanunî muamelenin yapılması.

5. Vilâyetlerde görülen ihtiyaca binaen yirmişer seyyar polisin istihdam edilmesi.

6. bir yerde muhtelif silahların bulunduğu ihbar edildiğinde kanun dairesinde arama yapılması ve bu yer ecnebîlere ait bir mahal ise bunların protestolarına fırsat vermeyecek bir titizliğin gösterilmesi.

7. Özel yabancı okullar hakkında Maarif Nizamnâmesi'nin teftişe ait hükümleri yetersiz olduğundan, Hariciye ve Maarif Nezaretlerince bu babda yeni bir nizamnâme lâyihasının sefaretlerin muvafakatleri ile hazırlanarak icraya konması

8. Ruhsatlı veya ruhsatsız açılmış olan özel okulların teftişi, Dersaadette Maarif Nezareti'ne ve taşrada maarif idarelerine ait ise de dahilî durumun özelliklerinden dolayı daha iyi haber alabilmek için valiler tarafından özel yetmiş dil bilen hafiyeler istihdam edilmesi.

9. Vilâyetlerde istihdam edilecek kaymakamların mahallî dillere vâkıf olmaları için Mekteb-i Mülkiye-i Şahane öğrencilerinin üç kısma ayrılarak her bir kısmının şifahen meramını anlatacak kadar Arap, Rum ve Ermeni

dillerinden birinin tahsiline mecbur tutulması (Daha sonra buna Bulgarca da ilâve edildi).

10. Bir takım zararlı yayınların basımına meydan vermemek için Dersaadet'te ve taşralarda ruhsatsız açılmış olan matbaaların ruhsatlı hale getirilmesi suretiyle teftiş edilmelerinin sağlanması gerekli olduğundan, hazırlanmış olan Matbaalar Nizâmnâmesi'nin bir an evvel uygulamaya konması kararlaştırılmıştır" (BOA., İ. Dh., 1310-Ş/42; Birol 1999, s.146).

Bu sıralarda komitacılar Merzifon'daki faaliyetlerini sürdürüyorlardı. Özellikle idâm mahkumu komitacılarının İngiltere'deki Gladstone Hükümeti'nin ağır baskısıyla serbest bırakılmaları, Ermeni Komitacılarının cürretlerini artırdı. Nihayet, 20 Eylül 1893 tarihinde komitacıların Merzifon'da çalıştıkları ev tespit edilerek basıldı. Evin içindeki Ermenilerin açtığı ateş ve attıkları bombalardan yirmi beş asker şehit oldu. Neticede içerdekilerden dördü ölü, dördü sağ olarak ele geçirildi (Gürün 1983, s.146; Küçük 1984, s.109).

Hükümet Merzifon çetesiyle uzun zaman savaştı, polis üç yüz askerle takviye edildi ve sekiz ay içinde şehirden temizlendiler. Bazıları da şehri terk etti, fakat çoğu polis kordonundan kurtulamadı (BOA., O.B.E. XVII, 1989, s.XXII).

Ermenilerin zararlı faaliyetlerinin kökeni ve Ermenilere ait yabancı okullara sirayetiyle ilgili olarak Abdullah Selim şöyle demektedir:"Yirmi beş senedir batı memleketlerinde ve Rusya'da Nihilist ve Sosyalist görüş ve düşüncelerini yaymak, taraftarlarını artırmak maksadıyla muzır neşriyat yapan gruplar takibata uğrayıp dağıtılmışlardı. Ancak bunlar arasında Ermeni milletine mensup olanlardan bazıları değişik isim, kıyafet ve unvanlarla Anadolu'ya gelmişlerdir. Bunlar hükümetin tâkibatından kurtulmak ve fikirlerini rahat bir ortamda yayabilmek maksadıyla 30-40 seneden beri Merzifon'da, Tokat'ta, Mersin'de vesair yerlerde açılmış olan Protestan ve Cizvit mekteplerinde öğretmenlik veya başka sıfatlarla iş bulmuşlar ve zararlı fikirlerini buralarda yayarak Ermeni meselesinin ortaya çıkışına vesile olmuşlardır.

Abdullah Selim raporunda Eğitim konusuna da eğilmiş ve bu konuda mevcut durumu ve alınması gerekli tedbirler hakkındaki görüşlerini şöyle sıralamıştı;

Ermenilere ait özel okullar vakıflar tarafından idare edildiklerinden devlet tarafından tam bir denetim, tahkikat yapılamamaktadır . Ermeniler çocuklarını genellikle bu özel okullara göndermektedirler. Böylece bu Ermeni çocukların beyinleri zehirlenmekte, diğer yandan başka insanlara bu

fikirleri yayabilmek için yetiştirilmektedirler. Hatta Ermenileri galeyana getirip azdıran şahıslar bu mekteplerdeki Hınçak cemiyetinin üyeleri olup, bunlar Londra, Atina ve Cenevre’de teşekkül etmiş sosyalist komitaların çalışmaları sonucudur.

Bundan başka bu okulların (Özellikle Merzifon, Tokat...) yönetimi yabancıların elinde bulunmaktadır. Mahalli idarecilerin teftiş ve takibinden de hariç tutulmaları (yani nispeten serbest hareket etmeleri)nden dolayı Amerikan ve Avrupa’dan getirilen çok çeşitli muzır neşriyatın okullara sokulmasına sebep olmuş ve çeşitli mezhepler ve Katolik papazlar bile kendilerine yer bulabilmişlerdir.

”Şu fesadın kaynağını ve etkisini yok etmek için teftiş yetkisi bulunan hükümetin Maarif Nizamnamesindeki, uygulamadığı hükümleri hayata geçirmesi gerekir. Bu yapılmadığı için ecnebler her istedikleri yerde mektep açma izni alabiliyorlar. Cizvit(Katolik)leri Fransa, Protestanları İngiltere ve Amerika himaye etmektedir. Bu okullar 30-40 senedir faaliyet gösterdiklerinden, birden bire kanunları uygulamaya koyarak müdahale etmek onların tepkilerine sebep olmaktadır. Bundan böyle okulların açılmasını zorlaştırmak ve nizamname hükümlerini yürürlüğe koyarak teftişlerini yapmak gerekir. Zira şimdiye kadar yapılan teftişlerde Ermenice bilmeyen memurlar sözde teftiş yapmışlardı. Mahalli memurların buna dikkat etmeleri gerekir. Diğer yandan ahaliden yardım almalarının önüne geçmek için, bunlara kısmî bir tahsisat ayrılmalıdır (BOA., Y.PRK. 31/83).

Sivas Valisi Halil Bey’in Ermenilere karşı tutumu;

Daha önce Van’da vali olan Halil Bey, Abdullah Bin Selim’in Babı-ali’ye verdiği rapora göre; Önceleri Ermenilerin zararlı faaliyetlerine karşı dikkatlice tâkip edip onlara göz açtırmadıkları halde daha sonra - bilinmeyen bir sebeple- fikrini değiştirerek bunların istediği istikamette faaliyet göstermeye başlamış. Hatta bazı Müslümanları cezalandırıp, Ermenileri mükâfatlandırmıştı. Bu davranışı hayretle karşılanmış ve IV. Ordu-yu Hümayun Müşiri Yaver-i Ekrem Zeki Paşa ve Ferik Hamdi Paşa bunu şikâyet etmişti. Bu şikâyetten sonra Van’dan Sivas’a tayin edilen Halil Bey, burada da bölücü faaliyet gösteren Ermeni Cemiyetlerine karşı tedbir alması gerekirken bunu almadığı gibi Ermeni reislerinin bir çoğuna gayet iyi davranmıştı. Mesela; Merzifon’daki Ermenilerin lideri rahat durmadığı için Samsun’a sürüldüğü halde, Vali Halil Bey bunun iadesi için çalışmıştı.

Ermeniler bu ve buna benzer bazı memurların gevşekliğinden istifade ederek cüretlerini artırıyorlardı. Mesela; Merzifon’da valinin koruduğu

Şimound adlı kişide Sosyalist ve ayrılıkçı görüşler içeren 15 kadar risaleler yakalanmıştı.

Bu gibi zararlı neşriyatın Ermeniler arasında yayılma sebebi, dışarıdan gelen evrak ve şahısların fikirlerini yaymaları ve bizim memurların bunların şehirlere girişlerine göz yummalarıdır (BOA., Y.PRK., 31/83).

M. Ali b. Abdullah Selim'in Layihası'na gelince

1893-1894 yıllarında Ermenilerin faaliyetleri iyice yoğunlaşmaya başlayınca öncekilerden farklı yeni tedbirlerin düşünülmesine ihtiyaç hissedilmişti. 1894'te Sivas Vilâyetindeki Ermeni isyanlarına karşı şikayetleri sona erdirmek maksadıyla M. Ali b. Abdullah Selim başkente bir rapor göndererek, yapılmasını düşündüğü işleri şöyle sıralamıştı:

“1. Sivas, Van, Erzurum ve Bitlis vilâyetlerinde Jandarma teşkilatının kurulması, zaptiye ve polislerin sayılarının artırılması ve Ermenilerin teşkilatlı ve cemiyetlerinin bulunduğu yerlerde Ermenilerden Polis istihdamı.

2. Üç ayda bir kere değiştirilerek görevlendirilen redif zabıtlarının idaresinde ve bunların muhafazasında bulunan ihtiyat askerlerinin yerine aynı nispette muvazaf asker bulundurulmalı.

3. Sivas Vilâyetinde vaktiyle kurulmuş olan birçok nahiyelerdeki geçici memurların kendi şahısları için çalıştıkları görüldüğünden, daha önce vilâyete yazıp sonra iradesi alınan teşkilatın uygulanması.

4. Her nüfustan alınması plânlanan 6'şar kuruluşluk cezai verginin affedilmesi ve bu verginin birikmiş tüm borçlarının da silinmesi ve padişahın bu konuda irade çıkarması.

5. Adliyede vazifeli memurlara uygulanan ve faydası da aşikâr olan yemin ettirilme usûlünün bütün mülkî memurlara uygulanması.

6. Kızılbaşların temayyulat ve hissiyatı, erbabı fesadın ilkaatına yardım ettiğinden, şimdiki zamanda ve gelecekte ıslah-ı akidelerine medar olmak üzere toplu buldukları yerlerde mescitler ve mektepler tesis etmek ve oralara gönderilecek memurların mümkün mertebe etvar-ı diniyelerine dikkat edilmesi.

7. Bu vilâyete has olan tahsisat-ı hafiyenin, hiç olmasa geçici olarak artırılması uygundur” (BOA., Y.PRK., 31/83).

SONUÇ

Bu ve buna benzer layihalar Ermeni Meselesi üzerinde isabetli teşhisler konulmasını sağlamıştır. Ancak, teşhislerin sonundaki çözüme yönelik öneriler genelde yetersiz ve bilhassa yeterli olanlarının da iç ve dış baskılarla tam uygulanmadığına şahit olmaktayız. Zira 1895-96 yıllarında Ermeni isyanları neredeyse Anadolu'nun bütün vilâyetlerine sirayet etmişti. Bu kanlı boğuşmalarda her iki taraftan da binlerce insan hayatını kaybetmişti. Bu olaylardan sonra umduklarını bulamayan Ermeniler Sivas dahil Anadolu'daki faaliyetlerine birinci Dünya savaşı kadar ara vereceklerdir.

KAYNAKLAR:

- Ali Tevfik, (H.1318). **Memalik-i Osmaniye Coğrafyası III**, İstanbul .
- Biol, Nurettin, (1999). **Halil Rifat Paşa Dönemi ve İcraatları**, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Malatya.
- BOA. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), Y.PRK.(Yıldız-Perâkende Evrakı) 31/83**
- BOA., Y. Mtv.(Yıldız-Mütenevvi Marûzat Evrakı) 74/14.**
- BOA., İ. Dh. (İrade-Dahiliye) 1310-Ş/42.**
- BOA., (1988). O.B.E. (Osmanlı Belgelerinde Ermeniler) XII**, İstanbul.
- BOA., (1989). O.B.E. XVII**, İstanbul
- BOA., (1991). O.B.E. XXVII**, İstanbul.
- Berlin Kongresi**, (H.1298). Matbaayı Amire,
- Cuinet, Vital, (1892). **La Turquie D'asie I**, Paris.
- Darkot, Besim, (1971). "Sivas" **İ.A. X**, İstanbul.
- Gürün, Kamuran, (1983). **Ermeni Dosyası**. Ankara.
- Karal, Enver Ziya, (1983). **Osmanlı Tarihi VIII**, Ankara.
- Kocabaşoğlu, Uygur, (1989). **Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika, 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğundaki Amerikan Misyoner Okulları**, İstanbul .
- Kodaman, Bayram, (1987). **Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası**, Ankara.
- Küçük, Cevdet, (1984). **Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesi,1878-1897**, İstanbul.

-
- Mahmud Celaleddin Paşa, (1983). **Mir'ât-ı Hakikat**. (Haz. İsmet Miroğlu), İstanbul.
- Osman Nuri,(H.1327). **Abdülhamid-i Sani ve Devr-i Saltanatı III**, İstanbul.
- Ökte, Ertuğrul Zekai, (1989). **Osmanlı Arşivi Yıldız Tasnifi-Ermeni Meselesi I**, İstanbul.
- Sami, Şemseddin, (1894-H.1311). **Kâmusu'l-Âlâm IV**, İstanbul.
- Şimşir, Bilal (1986). "*Tarihte Ermeni Terörü ve Sivas Vilayeti*" **Uluslar arası Terörizm ve Gençlik Sempozyumu Bildirileri (24-26 Nisan 1985)**, Sivas.
- Tozlu, Necmettin, (1991). **Kültür ve Eğitim Tarihimize Yabancı Okullar**, Ankara.
- Uras, Esat, (1987). **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, İstanbul.
- Yerasimos, Stafenos, (1980). **Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye II**, İstanbul.